

İmam Efendi (ö. 1924)'nin Fıkhî Yönü ve Bazı Görüşlerinin Tedkiki

İsmail KÖKSAL

Yard. Doç. Dr., Fırat Ü. İlähiyat Fakültesi

Giriş

Tasavvuf dergisinin ikinci sayısında Fıkıh ve Tasavvuf ilişkisi¹ isimli bir makale yayınlamıştım. Burada temel İslâmî bilimlerden fıkıh ve tasavvufun birbiriyele olan irtibatını incelemiştim. Neticede her iki ilmin de birbirleriyle çelişmediğini izah ettikten sonra, İslâmî ilimler içinde fıkıhın daha çok insanın fizikî yönüne benzediğini, uyması gerekenleri ve gerekmeyenleri kategoriler içinde ele aldığı nı; bunları farz, vacip,² mendup, mübah, mekruh,³ haram kısımlarına ayırdığını, buna mukabil tasavvufun insanın duygularla dolu kalbî yönüne benzediğini ve evâmîr-i ilâhiyyeye nı zayı Bâri açısından yaklaşır, istenmeyenler tenzihen mekruh bile olsa terkedilmesi gerektiğini, yapılması tavsiye edilenlerin ise mendup bile olsa ısrarla uyulması gerektiğini savunduğunu ifade etmiştim. Dolayısıyla fıkhıdaki hükümler derecesine göre önem kazanırken, tasavvufta bu sınır asgarî seviye kabul edilip, istenmeyenlerin tümünden terki, istenilenlerin ise tümünden yapılması söz konusudur. Daha doğru ifadesiyle hedef budur. Dolayısıyla tasav-

1 İsmail Köksal, "Fıkıh Tasavvuf İlişkisi", *Tasavvuf*, Ankara, Aralık 1999, S. 2, ss. 83-104.

2 Farz ve vacip ayrımı Hanefilere hasır ve farklı iki manayı içerir. Farzda sübüt ve delâlet yönünden kesinlik söz konusuyken, vacipde bunlardan birisi zannîdir. Fakat cumhura göre yapılması gerekenlere vacip denerek tek istalah kullanılmıştır. (bk. Şaban, Takkiyyüddin, *Usûlü'l-Fıkıh*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ank. 1999, s. 237).

3 Yine mekruh Hanefilere göre tenzihen ve tahrimen olmak üzere ikiye ayrılmış, birincisi Şâri' Teâlâ'nın yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiil manasına gelirken, ikincisi Şâri' Teâlâ'nın yapılmasını kesin bir tarzda istediği fakat bunun haber-i vahid gibi zannî bir delille sabit olduğu fiil manasına gelir. (Şaban, *age.*, ss. 251-252) Bu yönüyle tahrimen mekruh, vacibin nefy noktasındaki mukabili sayılır. Cumhur ise sadece birinci tür mekruhu kullanmış, (*Aynı eser*, ss. 250-251) dolayısıyla tahrimen mekruh durumundaki bir fiilî delillerine göre inceleyerek ya harama katmış, ya da mekruh seviyesine indirgemıştır (*Aynı eser*, ss. 250-252).

vuf, tâli emirlere de özen göstererek insan-ı kâmil olmayı hedefler. Yalnız bu ifadeden, fikhın tâli emirleri önemsemediği manası çıkarılmamalıdır. Aksine tasavvufun, bir ilim olarak hikmet-i vücûdunun böyle şeyler olduğu anlaşılmalıdır.⁴

Bu makalemde de mezkûr makalenin bir devamı mahiyetinde, büyük bir sûfi ve âlim olan Osman Bedreddin Erzurumî'nin (İmam Efendi) fikhî yönünü ortaya koymaya ve bazı görüşlerini tedkik etmeye çalışacağım. Dolayısıyla bu çalışma; fikhî açıdan tasavvufu tanıtmadan çok, tasavvufi açıdan fikhın nasıl anlaşıldığını ortaya koyacaktır. Neticede ise, fikhın da tasavvufa bakışı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Burada inceleme metodu açısından şunu ifade etmekte fayda vardır: Makale içerisinde İmam Efendi'ye ait ifadeler kendiliğinden anlaşılmakta ve eserlerinden alınan bilgilerin sonunda dipnot olarak gösterilmektedir. Böylece sürekli atf yapmaktan kaçınılmıştır. Fakat yeri geldikçe bu dipnotlar arasına, tetkik ve tahlil mahiyetinde ilâve dipnot ve değerlendirmeler konmuştur. Bu değerlendirmelerin çok farklı alanlara ait olması sebebiyle metin içerisinde verilmesi her yerde uygun olmadığından, daha çok dipnotlara kaydırılmıştır. Böylece İmam Efendi'nin hem farklı alanlardaki görüşleri daha net ifade edilebilmiş, hem de onların tetkiki sağlanmıştır.

I. İmam Efendi'nin Kimliği ve İlmî Yönü

1856 yılında Erzurum'da doğmuş, babası Selman Sükutî Efendi ve anası Esmâ Hatun'dur. İlk terbiye ve öğrenimini babasından yapmıştır. Dokuz yaşında Kur'ân'ı ezberlemiş, babasının yanında Molla Sami ve Seyyid Ahmed Meramî'den medrese dersleri almıştır. 1877-1878 yılında cereyan eden meşhur 93 Harbi'ndeki aktivitesi sebebiyle, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından 28. Alay'ın 3. Tabur imamlığına tayin edilmiştir. O günden sonra da İmam Efendi olarak ma'ruf olur. Seyyid Tâhâ Efendinin oğlu Seyyid Ubeydullah, Küfrevî Şeyh Muhammed Efendi, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi ve Erzincanlı Vehbi Hayati (Terzi Baba) gibi zatlarla bol sohbeti olmuştur. Sonra görevi Elazığ tarafına çıkar. Palu'daki Nakşî Şeyh Seyyid Mahmut Saminî hazretlerine ittiba ederek seyr u sülûkunu tamamlar. Onun vefatı üzerine de yerine geçer. 1909 yılında tabur imamlığından emekli olunca Harput'a yerleşir. 1911 yılında hacca gider. 1924 yılında Teşrin-i Evvel ayında Harput'ta vefat eder. Ondana bize ulaşan eserleri, sohbetlerinde tutilan notları ve *Gülzâr-ı Saminî* ismi altında bir araya getirilen Mektubât'ıdır. Ayrıca şiirlerinden oluşan bir Divan'ı da vardır. Nureddin ve Ziyaeddin isimli iki

⁴ bk. el-Muhasibi, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed, *er-Riaye*, çev. Abdülhakim Yüce, İzmir 1997, s. 449 vd.

çocuğu olmuş, bunlardan Nureddin vefat etmiş, Ziyaeddin ise Elazığ Ağır Ceza Reisliği'nden emekli olmuş ve hâlâ sağdır.⁵

II. İmam Efendi'nin Fikhî Görüşleri ve Tedkiki

A. Şeriat-Tarikat-Marifet ve Hakikatı İzahı

Bir sohbetinde der ki: "İyi düşünülürse şeriat emir ve nehiylerden ibarettir. Nehiylerin esası ve aslı ve herbirinin terkedilişindeki maksat ve hikmet etraflıca düşünülürse, gayenin mâsivaullahı terk olduğu görülür."⁶

Şayet "Ben Cenab-ı Hak'tan gaflet etmem, gönülden huzurum kesilmez, böyle olduktan sonra nehiyleri de işlesem bana ne olacak?!" dersen, bu kabul edilemez. Madem ki o yasaktır, dolayısıyla yapılmaması da emrolmuştur. İşlenirse azap muhakkaktır. Zira onun terki lâzımdır. İnsan ma'budunun ve mahbubunun emrine muhalif olarak bir harama nasıl cüret edebilir?⁷

Emirlere gelince onları da ayrı ayrı tetkik etsek, maksadın Cenab-ı Hakk'ın teveccüh ve rızasını temin olduğunu görürüz. Ben bâtinen Cenab-ı Hak'la beraberrim, zahiren emirleri yerine getirmeye ne lüzum vardır, diyemeyiz. Bunu Bâtiniye⁸ söylemiş ve küfre girmiştir. Zira Allah'a yaklaşma, ancak onun emirlerine uymakla mümkündür ve başka yolu da yoktur.⁹

5 Bkz. İmam Efendi, Osman Bedreddin Erzurunî, *Gülzar-ı Samini* (Sohbetlerinden tutulan 1, 2, 3, 4 ve 5. defterlerden oluşan bir kitaptır. A. Feyzi Özçimi neşretmiştir) İst. 1994, s. 1/27-33. (Önsöz'den); yine bkz. İmam Efendi, *Sohbetler 1-2-3*, Naşir: Cemalettin Emiroğlu, Ank. 1983, ss. 11-15 (Önsöz'den).

6 İslâm Hukukundaki hükümlerin ana gayelerini işleyen makasit kısmı, umumen temel prensipler ve maddi sonuçlar içinde ele alınmıştır. Nehiylerdeki ana maksadın masıvayı terk oluşu gibi bir sonuca ben önceden rastlamadığım için, yeni ve orijinal görmekteyim. (Yine bkz.: Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. İbrahim, *Huccetullabi'l-Balîğa*, şerh: Muhammed Şerif Sükker, Beyrut 1413/1992, c. 1, s. 27 vd.) İmam Efendi bu durumu cihadın dinin ikamesi gayesiyle farz kılındığını söylerken de ibraz etmiştir. Bu sebepten mezkur gayeyi taşımayan harpleri meşru görmez (İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 161). Yine makasid açısından bakarak huşuyu yakalamadan namaz kılmanın çok bir mana ifade etmeyeceğini söyler (*Aynı eser*, c. 3, s. 192) Bu manada mev'ize kitaplarında geçen hadisler vardır. Senetleri çok kuvvetli olmasa da, mana açısından doğrudurlar. (bk. Gazalî, Muhammed, *İhyau Ulumi'd-din*, çev. Ali Aslan, c. 2, s. 527). Neticede her işteki maksadın rızayı ilahîye ait bir sonuç olmasını savunur (İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 185).

7 Bu düşünce bütün mutasavvıflarda vardır. Dolayısıyla tarikat, şeriattan sonra gelen bir mertebeye kabul edilir. Yine bu sebepten birinci basamak kabul edilen şer'i hükümlerin terki, hiçbir sûrele mümkün değildir. (Bkz. Şatubî, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Ğarnatî, *el Muvafakat Fi-Usulî's Şeria*, şerh ve tahrir: Adullah Draz, Beyrut, trs, c. 3, ss. 179-180).

8 Bâtiniye: Eski İran medeniyet ve hakimiyetinin yeniden canlanmasını aruz eden, hicri 2. asrın sonlarına doğru doğan, muhkem nasları bile kabul edilmeyecek şekilde tevîl eden ve İslâm'a en çok zarar verdiği kabul edilen bir fırka. (Bkz. Çubukçu, İ. Agah-Çağatay, Neşet, *İslâm Mezhepleri Taribi*, Ank. 1985, s.76 vd).

9 Bu sebepten tarikat ehli mertebeye kat ettikçe İslâmî gerçeklere bağlılıkları da artar. Farzları bırakıp, nehiyleri yapmak şöyle dursun, en küçük bir sünneti bile terketmez hâle gelirler. (Bkz. Nursî, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, İst. 1994, ss. 434-435).

Tarikata gelince, o da yine vuslat-ı ilâhînin sebep ve âmillerini tevhid eder ki, bunlar da; devamlı fikir (tefekür) ve zikir, ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmak, insan-ı kâmile mülâkat ve vuslat ve ona tam bir muhabbet ile tâbi olmaktır.¹⁰

Marifet ve hakikata gelince: "Ey iman edenler! Sabrediniz ve sabırda yarışınız. Rabîta yapınız. Belki bu şekilde kurtulabilirsiniz".¹¹ âyet-i kerimesinde remz ve işâret buyurulduğu üzere, her türlü keşf ü kerameti, şeref ü şanı terk ederek yalnız Cenab-ı Hak ile ve onun üns ü huzuru ile sabretmektir. Sadât-ı Nakşiyyenin "Biz nihayeti bidayete dercetmişiz." dedikleri nükte ve incelik burdadır.¹² Bunun dışındaki hâl ve tavırlar, seyr u sülûklerini tamamlayamamış olan yolcuların hâlidir. Bu sebepten derûnlarında bir şey yoktur. Çünkü onlar yol arıyorlar. Bunlardan bir fade elde etmek mümkün değildir. Erbab-ı kemal ise seyyah değil sabittir.¹³

Bize öncelikle şeriat lazımdır. Farzları yapıp, yasakları terk gerekir. Tarikate gelince bu da farzdır.¹⁴ Fakat nasıl bir farz? Meselâ namaz için abdest farzdır. Fakat zahîrî taharet kâfi gelmediğinden bâtın tahareti de gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) "Huzursuz namaz namaz değildir."¹⁵ buyurur. Huzur ise ancak bâtın tahareti ile mümkündür. Öyleyse bâtın tahareti ve bunu temin edecek olan tarikat da farzdır.¹⁶

10 İmam Efendi bir sohbetinde tarikatin gerekliliğini şöyle ifade eder: Zamanımızda tarikat farz-ı ayın gibidir. Zira insan, tarikat olmazsa İslâmiyetini muhafaza edemez. Meselâ haram bir Ermeni malını alan günahkâr olur. Fakat helâl diye alırsa küfre girer ve haberi bile olmaz. (İmam Efendi, *Sohbetler* c. 1, s. 107). Dolayısıyla tarikat bundan gereklidir. İmam Efendi tarikatin bu açıdan farz-ı ayın olduğunu söylerken, Bediüzzaman ise tarikatin 20. asırda imanı kurtarma görevinde yetersiz kaldığını söyleyerek, zamanımıza yönelik bir hizmet tarzından çok, eski dönemlere ait bir hizmet tarzı olarak görür. Zira eski dönemlerde iman tehlikede görülmediğinden dolayı insanların takvâlarını artırma sebebiyle tasavvufa yapıştıklarını söyler. Çağımıza ait ilim ve fenden gelen şüpheyi izale edecek ve imanları kurtaracak bir hizmet yolunun, eski dönemlerdeki tasavvufun gerçek varisleri olacağı fikriyle "Eğer Abdülkadir Geylânî, Şah-ı Nakşibend ve İmam-ı Rabbânî gibi zatlar, günümüzde olsaydı böyle bir yolu tutardı. İmansız cennete giden yok ama, tasavvufsuz çoktur. Devrimizde küfür cehaletten gelmiyor ki delilsiz açıklamayla giderilsin!" mahiyetinde açıklamalarda bulunur. Tasavvufu meyve gibi ikinci derecede gerekli bir gıdaya benzetirken, imanı kurtarma işini ekmek gibi birinci seviyede bir gıda görür. (bk. Bediüzzaman, *Mektubat*, 5. Mektup)

Bana göre her iki anlayışın temelinde bir çelişki yoktur. Yalnız Bediüzzaman, Müslümanların maddî ve ilmî gücünü kaybederken, Batı medeniyetinin güçlenmesi karşısında ortaya çıkan yaralara, yeni tedavi yolları ileri sürerek, amaç genel manada birken; vesilelerde farklılık ortaya koymuş ve bu yönüyle öne çıkmıştır, denebilir.

11 3 Âl-i İmran/200.

12 Bunu, aldıkları nefesde bile sürekli tasarruf-u ilahiyi his ve tefekür ederek derinlik kazanmaktır (bk. İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, s. 278) şeklinde açıklayabiliriz.

13 Aynı eser, c. 1, ss. 67-69.

14 Buradaki farz kelimesini İmam Efendi'nin kullandığı konum içinde anlamak lâzımdır. Yani ideal manadaki bir gerekliliktir. Bunun dışındaki anlamlar yanlış olur ve Fıkhın kabul etmeyeceği bir sonuç çıkarır.

15 Sadece bu lâfızları ifade eden bir rivâyet bulamadım. Ama benzer manalardaki bir rivâyet için bk. et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, talik: İzzet Ubeyd ed-De'as, İst. trs., Kitabüssalat, no: 385, c. 2, ss. 53-54.

16 İmam Efendi, *age.*, c. 2, s. 253.

Malûmdur ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'e üç ilim talim edildi. Şeriat, marifet ve hakikat. Bunlardan şeriat umûma, marifet havassa, hakikat ise ehassu'l-havassa aittir.¹⁷ Hz.Peygamber (s.a.v.)'de İslâm, iman ve ihsan mertebeleri talim etmiştir. Burada mertebey-i kemal ihsandır. Zamanımızda ihsana terakkî şöyle dursun, iman ve İslâm'ı muhafaza bile ancak tarikat ile olur. Çünkü eskiden din duygu-su ve salih sâlikleri çoktu, şimdi ise az ve zayıftır.¹⁸

B. Zahir ve Bâtın Ayırımı

Nakşî olanın zahiri evamir-i şeriatle ve sünnet-i seniyye ile bezenmiş, bätünü da huzur ve üns-i Mevlâ ile donatılmış olmalıdır.¹⁹ Mevlâ-yı Müteâl Hazretleri bir âyet-i celîlede "Orada temizlenmeyi sevenler vardır. Allah da çok temizlenenleri sever."²⁰ buyurur. İfadede mübalağa vardır. Bundan zahiren taharetin kâfi olmadığı, bätünen de taharet gerektiğini anlıyoruz. Frenk ahlâk ve âdetleriyle temizlik de mümkün değildir. Zira onlara uyarsak kendimizi ıslah değil, ifsad etmiş oluruz.²¹ Dikkatli olalım! Çıkan her bidat bir sünnet-i seniyyeyi götürüyor.²² Neden Hak'la beraber olmuyoruz? Demek ki Allah dostu olamamışız. Henüz ağ-yar²³ mevkiindeyiz.²⁴

Zahir âlimlerinin elleri öpülmeli, saygı gösterilmeli, meclislerine gidilmelidir. Fakat, ilimleriyle âmil olup olmadığına dikkat ediniz. Eğer âmil değilse onlardan uzak durun. Ve zahiri ilimlerin bätün ilmine bir vesile olduğunu biliniz. Bu sebepten sadece onunla iktifa etmeyiniz. Zira ilmin şerefi malûma göreder. Bu ci-

17 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 2, s. 281.

18 Aynı eser, c. 2, s. 342.

19 Aynı eser, c. 1, s. 230.

20 9 Tevbe/108.

21 "Bir topluma (kavim) benzeyen onlardandır." (İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, Müsnedü Abdillâh b. Umar, Beyrut 1405/1385, c. 2, s. 50) hadisi gereği cumhura göre gayr-i müslimlere benzetmek haramdır. Onlarda gelişen ilim ve tekniği almakta ise bir mahzur yoktur. Hz.Peygamber (s.a.v.)'in Hendek Savaşında Selman-ı Farisi'nin önerisiyle İran taktiği hendeği kullanması bu cümleden sayılır. Hatta teşvik bile edilmiştir. (Aclunî, İsmail b. Muhammed (1162); *Keşfü'l-Hafa ve Müzilitü'l-İlbas*, Beyrut 1408/1988, c. 1, ss. 138-139) Netice itibarıyla İslâm ümmetinin kendi özünü koruması hedeflenmiştir. Bu açıdan gayr-i müslimlerin de Müslümanlara benzemesi hoş karşılanmamıştır. (bk. Reşid Rıza, *el-Fetava*, c. 3, ss. 1097-1101; *Fetava el-Lecneti'd-Daime*, c. 3, ss. 60-61; İbnü'l-Kadı, Muhammed Şazûlî, *Hukmü Lebsi'l-Bernita fi Dari'l-Harbi ve Dari'l-İslâm*, 1355/1936, s. 37 vd. ; Şeltut, Mahmud, *el-Fetava*, s. 89).

22 Bidatların sevimsiz kabul edilip, terk edilmesi gerektiği ve çıkan bidatların ilâhî emirleri yok ettiği düşüncesi, Müslümanlar için genel kabuldür. Yani cumhurun görüşüdür. Zaten Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Dinde olmayan bir şeyi icat etmek merduttur." (Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sabib*, İst. 1981, Kitabü'l-İ'tisam Bi's-Sünne, c. 8, s. 156). buyurmuştur. (Atiyye, İzzet Ali İyd, *el-Bid'a Tabdidüha ve Mevküfü'l-İslâmi Minba*, Kahire, s. 346).

23 Tasavvufta gerçek hakikata yabancı olanlara ağyar denir. (Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ank. 1997, s. 87.)

24 İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 231-232.

hetle ilm-i billahı hiçbir şey tutmaz.²⁵ Onu elde eden âlimler gibi olunmalı. Zira bir topluma benzeyen onlardandır.²⁶ Fakat şeriatın zahirine sürekli sınılmalı ve onu hiçbir sebepten terketmemeliyiz.²⁷

Taharetten murat el-yüz yıkamak değil, nefsi heva ve heves pisliğinden arındırmaaktır. Evet... İnsan bâliğ olunca ona teklif teveccüh eder. O da öğrenerek namaz, oruç, gusül, abdest vs. evamiri ifaya başlar. Fakat bu şahsın, İslâmiyet'ini terakkî ettirmesi lâzımdır. Dolayısıyla ibadetlerin iç yüzünü de anlayıp dikkatli ve gayretli olmalıdır. Hep çocuklar gibi ne vakte kadar el ve yüzünü yıkayıp duracak? Ve bundan ne hasıl edecek? İnsanın büyüklük, keramet ve şerefi bu kadarlık az bir şeyle nasıl tahakkuk edecek? İsmail Hakkı Hazretleri ne güzel söylemiş:

*Pak ve tabir eyle çirkab-ı bevadan nefsini
Yalnız el-yüz yumak sanma taharetten garaz.*

Maksadım bunların yapılmaması değildir. Malûmdur ki bunlar olmasa diğer şeylerin hiçbirisi tahakkuk etmez. Bunları yapmalıyız. Zaten Allah da bunu emretmiş. Fakat insanın daha pek çok büyüklükleri var. Onları da anlayalım ve öyle olmayı himmet edelim. Zira Hz. Musa peygamberlik gelmeden önce beşerî ihtiyaçları için dua ederken, peygamberlikten sonra "Ya Rab! Bana görün ki sana bakayım."²⁸ dedi. Bize de gereken bunlara uyup, çocukluktan büyüklüğe, ikti-

25 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 528, 539-540.

26 İbni Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 50; İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 552-553. Hadis için bkz. İbn Hanbel, *aynı yer*.

27 İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 560. İmam Efendi ilm-i bâtının tahsili konusunda şöyle bir kussa anlatır: Şeyh Cüneyt Hazretlerine zahiri ilimlerde âlim olduktan sonra, bâtunî ilimleri de öğrenmek için on altı hoca gelir. O da onları odalarına kor ve derslerini verir. Bir hafta sonra kalplerindekini sorunca, dünya muhabbeti derler. O da "Bunun Allah katında bir değeri yoktur, çıkarın!" der. Sonra bir hafta geçer, yine uğrar ve aynı soruyu sorar. Bu sefer ahiret muhabbeti cevabını alınca, dünyaya nispetle iyidir fakat Cenab-ı Hakk'a nispetle bir hiçtir, cevabını verir. Yine bir hafta bırakır ve aynı soruyu sorar. Bu sefer de kendilerini, yani varlığı sevdikleri cevabını alınca, bu gibilerin Allah'a ulaşmaları mümkün değildir, der. Sonra yine uğrar ve aynı soruyu sorar. Bu sefer Allah'dan başka bir şey kalmadı, derler. "Bu sefer güzel oldu." der ve bundan on gün sonra icazet verir. Bu süre toplam kırk gün yapar. (İmam Efendi, *Sohbetler*, c. 3 s. 243.) Dolayısıyla zahiri ilmi âlimlerden, bâtunî ilmi de ehliinden almak gerekir. Böylece Kuran'ın tam şifa olduğu ortaya çıkar. (bk. 10 Yunus/57; 17 İsrâ/82) Unutmamak lâzım bâtunî hastalıklar zahiri hastalıklardan daha kötüdür ve tedavisi de daha zordur. (*Aynı eser*, c. 3, s. 210).

28 7 Araf/143. Cümhura göre dünyada Cenab-ı Allah'ı görmek mümkün olmasa da ahirette görülecektir. Ve bu kullar için en büyük ikram olacaktır. Hz. Mûsâ'nın Rabbi'ni görme duası, ona olan şevki sebebiyleydi. Fakat nail olamadı. (bk. İbn Kesir, Hafız İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiri'l-Kurani'l-Azim*, ihtisar eden: Muhammed Ali es-Sabunî, Dersaadet, trs., c. 2, ss. 48-49; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, İst., trs., c. 4, ss. 128-129, İmam el-Eşari, Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, tahkik: Beşir Muhammed Ayyun, Dimaşk 1413/1993, s. 58 vd.; İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 128-129)

sab-ı kemale himmet etmektir. Hep bir hâlde kalmaktan ne çıkar?

Malûmdur ki İslâmiyet üç şeyden ibarettir: iman, İslâm, ihsan. İman kalp ile tasdiktir.²⁹ İslâm aza ve cevarihimizle ameldir. İhsan ise mâsivadan tümüyle tecerrüt edip Mevlâ-yı Müteâl ile olmaktır. Fakat bizim her şeyimiz eksiktir. Daima ilk mertebede ve hâlet-i ibtîdaiyededir. Terakkî ve tekâmüle doğru bir adım atmıyoruz. Meselâ Ehl-i sünnet ve'l-cemaate göre kulun havf (azab-ı ilâhîden korkmak) ve recası (Allah'ın rahmetinden ümidi) eşit olmalıdır. Fakat bu başlangıçtır ve şeriat mertebesidir. Bir sâlik hep burada kalırsa olmaz. Zira insanın hep çocuk kalmasında bir mana yoktur. Büyümek, terakkî ve tekemmül etmek şarttır. İnsaniyet ve kulluk budur. Dolayısıyla İslâmiyet de budur. Çalışma, gayret ve dikkat ile bu havf ü reca zamanla kabz ve basta,³⁰ o da zamanla heybet³¹ ve hayrete³² dönüşür ki, işte burası marifettir.³³ Daha sonra celâl ve cemale intikal edilir ki bu da hakikat mertebesidir.³⁴

Şeriatın zahiri avama mahsustur ve ikiliği âmirdir. Meselâ ibadet ne demektir? Âbid ve ma'bud diye iki varlık, ikilik değil midir? Hâlbuki şeriatın bâtını tevhididir. Tevhid ise birliği âmirdir. İşte, şeriatın bu bâtını tarikatın temelidir.³⁵ Fakat bu böyledir diye, tekâlif-i şer'iyyeyi ifa etmemek, onu yapmamak olmaz. Böyle bir sonuç ilhad ve küfür olur. Dolayısıyla, vücudumuzla şeriatın zahirini, bâtınımızla da şeriatın bâtını ifa etmeliyiz ki, Cenab-ı Hak'a kurbîyet peyda edelim. Yoksa, bu evamirden neyi noksan bırakırsak ve yapmasak, bizde bir eksiklik kalır ve sonuçta bir şeye varamayız. Belki mezkur başlangıç seviyesini bile muhafaza edemeyiz ve sonumuz perişan olur. Bu sebepten insan, iman ve

29 Bkz. İmam-ı Azam, *el-Fıkhü'l-Ekber*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İst. 1992, s. 58.

30 Kabz ve bast birbirinin zıttıdır. Süfi önce kabza sonra basta maruz kalır. İleri makamlarda ise bunlar biter. Zira o nefsinden Hak'a kayarak fâni olmuştur. Bundan sonra insanlarla ilişkide bast, Cenab-ı Hak'la olmada ise, O'na ulaşmak için tutulmak manasına bir kabz hâli başlar ki, bu seviye bir rahmettir. (Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri...*, s. 140)

31 Tasavvuftaki hâllerden biridir. (Aynı eser, ss. 346-350).

32 Allah huzurunda hakikat ehli ve ariflerin kalplerine gelen derin düşünce hâlidir. Bunda aynı zamanda iştiyak-ı ilahi vardır. (Aynı eser, s. 338).

33 Bizim sebep-i hilkatimiz marifettulahtır. "İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yaratım." (51 Zariyat/56) ayetinde ki kulluğu İbni Abbas "Beni bilsinler diye." tefsir etmiştir. (Bkz.: İbnü Kesir, *Tefsirü'l-Kurani'l-Azim*, c. 3, s. 387; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, s. 267) Yaratılışın sebebi sadece budur. Tasavvufa göre bunu elde etmek için şeriat ve sünnete hem zahiren hem de batinen uymakla beraber, buna uyan bir tarikata intisap ve mürşidi kamilden feyiz de gerekir. Aksi hâlde marifete ulaşılamaz. (İmam Efendi, *Sobbetler*, c. 3, s. 137)

34 bk. İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 450, 453.

35 Bu sözleri tasavvufî öğretinde ele almak lâzımdır. Aksi takdirde yanlış sonuçlar çıkar. Çünkü şeriat gerçek tevhidi temin için gönderilmiştir. Burada ise İman Efendi, fenâfillah konumunda kulun Mabud'unu sürekli hissetmesi ve yeryüzünde ona hilâfet konumunun sürekli hatırlanmasını kasdeder. Dolayısıyla böyle bir hedefe insanları ulaştırmaya çalışır.

İslâm'ını muhafazada çok dikkatli olmalıdır. Edna bir bahane ile iman gider de farkında olunmaz.³⁶ İnsan vücudunda nefis, Firavun ve etbai, kalp de Musa ve etbai gibidir. Her iki tarafın istekleri de aynen kendilerinden bekleneni yapar. Dış dünyada ise mürşit Musa, kütü arkadaşı da Firavun gibidir.³⁷

Muhyiddin Arabî "Musavvir mel'undur." der. Zaten Hz.Peygamber (s.a.v.) de öyle buyurmuştur.³⁸ Bu emrin zahiri malûmdur.³⁹ Bâtin manasına gelince: Biz bir takım amâl-i salihâtta bulunuyoruz. Eğer bunları ruhsuz işledikse, bilâhère bu salih ameller birer sûret giyecek ki, ruhları olmadığından resim ve heykel gibi kalacaklardır. Cenab-ı Hak da; "Bunlara ruh verin" buyuracaktır. Onlar da veremeyince azaba duçar olacaklardır. Bunca amel-i salih işleyen varken, Allah'a vâsıl olan azdır. Demek ki yaptıkları işe yaramıyor. Belki onlar cennete gidebilirler. Fakat orada bile olsalar Allah'a vâsıl olamazlar. Dolayısıyla bu bir azaptır.⁴⁰ Zira nar-ı bu'd-i iftirak, nar-ı cahim ü ihtirakdan beterdir.⁴¹ Hâlbuki gerçek mü'min hem masiyetin her türlüşünden kurtulmak ister. Bu cihetle zahiriyle de bâtuniyle de Rabbanî emirlere severek uyar. Böylece gaflet ve Allah'dan başkasını terkle temizlediğimiz bâtinimizi Hazret-i Allah ile doldurarak, dünyada âcil kalp cennetine, ukbada da muahhar olan zat-ı ilâhî cennetine girmeye muvaffak oluruz. İşte o zaman iki cemel karşı karşıya gelir. Zaten yaratılıştaki gerçek sır da budur.⁴²

İnsan-ı kâmil kainatın devam ve kıvamına vesiledir. Gerçi mertebe-yi nübüvet büyüktür ve bütünüyle başka bir iştir. Fakat Cenab-ı Allah bâtin emrini daha ziyade evliyasından izhar buyurmuştur. Çünkü Peygamberler umuma memur olduğu için, herkese hidayet yetişsin diye daha çok şeriatın zahiri üzerine çalışmışlar. Hatta Musa gibi bir ulu'l-azm peygamber, bâtin emrini Hızır'dan almıştır. Bu

36 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 235-238.

37 Aynı eser, c. 1, s. 238.

38 Hz.Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde "Her müsavvir cehennemdedir." (İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 308) buyurmuşlardır. Bir diğesinde ise "Kim bir tasvir yapsa, kıyamet günü ruh üfürmesi için emredilir." (Buhari, *Sahib*, Kitabü'l-Libas, c. 7, s. 67) buyurulurken, bir başkasında da "Sûret yapanlar kıyamet günü azaplandırılırlar." (Aynı eser, Kitabü'l-Libas, c. 7, ss. 64-65) buyurulmuştur.

39 Bu sebepten cumhur genel olarak, bir ihtiyaca binaen olmayan resim, tasvir, fotoğraf vb... çalışmaların helâl olmayacağını kabul etmiştir. (bk. Dehlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, c. 2, s. 130; Şevkanî, *Neylül-Eutar*, c. 2, ss. 113-116; el-Hacvî, Muhammed b. el-Hasen es-Sealibi el-Fasi, *el-Fikru's-Sami fi Taribi'l-Fikbi'l-İslâmi*, Kahire, trs., c. 2, ss. 423-425; Reşid Rıza, *el-Fetava*, Beyrut 1390/1970, c. 1, ss. 65-66; c. 2, ss. 654-655; c. 3, ss. 1062, 1141-1143, 1158-1159; c. 4, ss. 1392 vd., 1515; Amr, Muhammed Abdülaziz, *el-Libas ve'z-Zine fi Ş-Şeriatil-İslâmiyye*, Beyrut-Amman 1403/1983, ss. 517-518.)

40 Ehl-i sünnet Kelâmında böyle bir ayırım yoktur. Zira cenneti hakeden her mü'min Cenab-ı Allah'ı da görecektir. (bk. Tunç, Cihat, *Sistematik Kelâm*, Kayseri 1994, s. 138. vd.). Bu sebepten İmam Efendi bu ayırımı neye dayandırmaktadır, tam belli değildir. Dolayısıyla bu konu biraz daha izaha muhtaçtır. Fakat aynen nakletmek zorunda kaldık.

41 Çünkü ondan uzaklığın ateşi, cehennem ateşinden fazladır. (Bkz. İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 243).

42 Aynı eser, ss. 507-508, 519.

noktada Hızır ona üç mesele getirmiştir. Birisi gemiyi delmekti ki, Musa buna itiraz etti. Çünkü sebepsiz gemiyi mahvediyordu. Hızır da, sen de bir sandık içinde suya atılmıştın. Bunun da zahiri helâk idi, diye cevap verdi. Diğeri yıkılacak bir duvarı doğrultmasıydı. Musa bunda da bir fayda görmediği için itiraz etti. Hızır da sen Şuayb'ın kızlarına neden ücretsiz çalıştın, diye karşılık verdi. Üçüncüsü de bir çocuğu katletmesiydi ki, sebepsiz olduğu için Musa itiraz edince, Hızır da "Sen niye mecusiyi öldürmüştün?" diye cevap verdi.⁴³ Bunun üzerine Musa bâtunî ilimlerin esbabını kavrayarak ayrıldı.⁴⁴ Hz. Peygamber bu konuda: "Keşke Musa sebreydi de, bu ümmet pek çok şey öğreneydi!" buyurmuştur.⁴⁵ Bu şekilde istidlal Kur'an'da vardır. Fakat ehl-i tarik ve muhabbet zeki ve yüksek anlama kapasitesine sahip olduğu için açıkça zikredilmemiştir.⁴⁶

İlm-i zahir büyüktür ve buna bir şey denmez. Fakat ilm-i billah daha şerefli dir. Zira ilm-i zahirin gayesi de odur. Bu cihetle ilm-i billaha yetişen, zahir ilmi okumasa da cahil sayılmaz.⁴⁷ İnsan zahiren rızayı ilâhîyi isterken, bâtunîni da külliyyen ona teslim etmelidir.⁴⁸ Dolayısıyla hem zahir hem de bâtun ilminin bir kimsede olması gerçek büyüklüktür. Fakat ilm-i zahir de gereklidir. Zira zahirî ilim olmadan âlim de velî de olmaz. Binanealeyh din de devam etmez.⁴⁹

Bir velîdeki en büyük keramet, ilmî keramettir. Bu da kuru ilimle olmaz. Hatta evliyauallah zahirle meşguliyeti ziyade olan ulemanın, bu meşguliyetleri nisbetinde Hak'dan uzaklıkları artar, buyurur. Dolayısıyla ikisini cem gerekir.⁵⁰

İnsan yaratılışı itibariyle iyiye de kötüye de meyyaldır. Mükemmellik ise; zahiren şer'î ölçülere, bâtunen de doğrudan doğruya Allah'a bağlı yaşamaktır.⁵¹

43 Gerçi Hz. Musa mecusiyi isteyerek öldürmemiştir. Öldürme kastı olmadan ona tokat vurunca, o da ölmüştü. Zira ayette katl kelimesi kullanılmıyor. Bu açıdan, burada zikredilen Musa'nın ameliyle Hızır'ın cevabı arasında bir tenakuz vardır. (bk. 28 Kasas/15, 19; İbnü Kesir, *Tefsiri'l-Kurani'l-Azim*, c. 3, ss. 8-9).

44 Hz. Musa ile Hızır Kıssası Kelif Suresi'nde 65-82. ayetler arasında geçmektedir. Gerçi İmam Efendi'nin naklettiği ve Hızır'ın, Musa'nın itirazlarına karşı ilzam sadedinde verdiği cevaplar Kur'an'da yoktur. Fakat genel manada varlığı kabul edilebilir veya reddedilmeyebilir. (Yine bkz. *Aynı eser*, c. 2, s. 426 vd.; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 365 vd).

45 ez-Zebidi; Ebu'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *et-Tecridü's-Sarib li-Ebadisi'l-Camii's-Sabih*, çeviri ve şerh: Ahmed Naim, Ank. 1987, c. 1, s. 120.

46 İmîm Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 243-246; a. müel., *Sobbetler*, c. 1, s. 118 vd.

47 İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 137. Tabii ki hiçbir ilmi okumama şeklinde anlaşılmalıdır. Diğer taraflardaki açıklamalardan da ortaya çıkacağı gibi bu durumu belli bir seviyeden sonra geçerlidir. (bk. *aynı eser*, c. 1, ss. 297-298).

48 *Aynı eser*, c. 1, s. 267; a. müel., *Sobbetler*, c. 1, s. 187; c. 2, s. 152.

49 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 297-298.

50 Burada zahirî ilmin terki değil de bâtunî ilimle beraber istendiği kendiliğinden anlaşılmalıdır. (*Aynı eser*, c. 1, ss. 422-423; Yine bk. *aynı eser*, ss. 450-459) Zira sadece bu cümleye göre hüküm vermek, İmam Efendinin de, İslâm'ın da kabul etmeyeceği yanlış sonuçlara götürür. (bk. *Aynı eser*, c. 1, ss. 297-298).

51 *Aynı eser*, c. 1, s. 427.

C. Zahir ve Bâtin Dengesi

Zahirsiz bâtin olmaz. Bâtinsiz zahir ise insanı vuslat menziline sınıra ulaştır-
maz. Her ikisine de dikkat lâzımdır. İkişiyse beraber amel etmemek ise bir şey-
tanlıktır. Zahirî kabul bâtını ret bir münafıklık iken,⁵² bâtını kabul ve zahirî yok
saymak bir zındıklıktır. Mükemmellik ise ikisini birleştirmededir. Bu noktada şer-
iat bir kapı, hakikat ise o kapıdan girilen bir evdir, evlere kapıdan girilmesi ise
ilâhî bir emirdir.⁵³ Eve girdikten sonra kapıyı yok etmeye kalkmak ise akıl ve hik-
mete aykırı olur.⁵⁴

İnsan fikrini zahirden alıp bâtınına vermelidir. Bu mana yoluyla iç ve dış bütün-
lüğüne mazhar olmalıdır. Fakat insanın zahirî bâtınından çok uzaktır. Hatta Çin'den
bile ötededir. "İlim Çin'de de olsa talip olunuz"⁵⁵ hadisi bunu işaret etse gerektir.⁵⁶

Evet, insanîyet İslâmiyetle beraber olursa makbul ve güzeldir. Zira İslâm kuru
bir isim ve resimden ibaret değildir. Bu da ancak iman ve amel-i salihle mümkün-
dür. Yine ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanma, iç huzuru temin ve tedarikle mümkündür.⁵⁷

Bâtunî ilim doğrudan Allah'tan gelir. Ledünnîdir. Zahirî ilimler ise ibadet ve
ameli bilecek kadar öğrenilse yeter. Fakat kalp ilmi öyle değildir. Bu ancak eh-
linden alınır. Onlar da Hz. Peygamber'e tam vâris şahıslardır. Bunu almayanlar
namaz kılsa ve zahiren şeriata uysa bile; ucup, riya, kibir gibi hastalıklardan devam
eder.⁵⁸ Sonra da dünya ve ahireti berbat olur.⁵⁹

D. Âlimlerin Mertebeleri

Ulema dört kısımdır. Birinci kısım, ilim ve amelinin kendilerini nıstay-ı ilâhîye
lâyık ettikleridir. Bu âlimin, enfüside makamı sır,⁶⁰ hafi⁶¹ veya ahfadır. Kitabulla-

52 İslâm'a göre münafık, görünüşte İslâm'ı kabul edip de gerçekte kalbinden tasdik etmeyen ki-
şidir. Burada ifade edilmek istenen ise, zahîrdeki ahkâmı kabul ve yapmayla beraber, tasavvufun
gösterdiği hedefleri red manasındadır. Dolayısıyla; kâmil insan olma yolundaki bu hedefleri ve gerek-
lerini kabul etmeyenlere, yine tasavvufa özel bir manada münafık tabiri kullanılmıştır. Aksi takdirde
bâtin ilmini reddedene şeriat ilmindeki gerçek münafık denemez. Fakat İmam Efendi'ye göre Allah'a
imanı ve gereklerini kabul edenin, ona vuslatı götürücü esbabı kabul ederek sarılmaması, bir nevi
kendisiyle çelişki olarak görülüp münafıklık olarak değerlendirilmiştir.

53 Burada ayetlere tasavvufî manalar yüklediği gözden kaçırılmamalıdır. (bk. 2 Bakara/189.)

54 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, s. 441.

55 Acluni, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, ss. 138-139.

56 İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 467-468.

57 *Aynı eser*, c. 2, s. 68.

58 İmam Efendi burada, gerçek olgunluğun ancak mürşid-i kâmil ile olabileceğini söylemekte-
dir. Aksi hâlde yani bir kişinin kendi başına okuyarak da gerçek Müslümanlığı yaşayabilmesi müm-
kündür ve böyle bir yol bütün ulema ve fakaha tarafından da kabul edilmiştir. Mutlak manada bunu
İmam Efendi'nin de reddi mümkündür değildir.

59 İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 197-204.

60 Genel olarak tasavvufta sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Nefsin bir hâleti olup, onsu
nefis iş yapamaz. Zira müşâhadenin mahallî sırdır. (bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri...*, s. 641).

61 Genel olarak tasavvufta hafi, zikir mahallî olan letaif-i hamseden dördüncüsü manasındadır.
(*Aynı eser*, s. 308).

ha nispetle derecesi hakikattir. İkinci kısım ise, ilim ve amellerinin kendilerini marifet ve kurbete lâıyk ettikleridir. Bunların makamı ise enfüste ruhtur.⁶² Kitabullaha nispetle derecesi ise marifettir,⁶³ zira marifet hakikatten aşağıdadır. Zira marifet fenâ⁶⁴ mertebesinde, hakikat ise bekâ⁶⁵ mertebesindedir. Bekâ elbette daha yücedir ve rızanın⁶⁶ kemaline götürür. Üçüncü grup ise, ilim ve amelleri kendilerini uhrevî nimetlere, ilâhî ahlâk ile ahlâklanmaya ve ilâhî sıfatlarla vasıflanmaya götürür. Bunların enfüsteki makamları kalptir⁶⁷ ve kitabullaha nispetle dereceleri tarikattır. Dördüncü grup ise, ilim ve amelleri kendilerini cennet ve oradaki nimete lâıyk eder. Bunların enfüsteki makamları nefis⁶⁸ ve tabiattır.⁶⁹ Kitabullaha nispetle dereceleri ise şeriattir.

Bu makamlar yalnız âlimlere mahsus değildir. Her müslümanın bu mertebelerde bir haz ve nasibi olabilir. Ancak hakikate talip olmak, sebat ve istikametten ayrılmamak şarttır.⁷⁰

E. Teklif-i ilâhînin Sakıt Olduğu Mertebe

Bazıları "Biz bir mertebeye ulaştık ki, teklif-i ilâhî bizden düştü." demişler. Bu söz iki manaya gelebilir:

1. İnsan Cenab-ı Hakk'a vuslatla, artık kendisine o Mahbub-i Hakikî'nin zatu da emri de sevgili olur. Dolayısıyla emri ilâhîyi külfetsiz ve meşakkatsiz olarak zevkle işler.

2. Bir kimse tarik-i hakta fenâ mertebesine ulaşır, hayret içerisinde kalır. Kendisini unutup, farzları yapmaya şuur ve mecali olmaz, demektir.

Gerçi böyle olanlar mazurdurlar, fakat makbul ve muteber değildirler. Hiç olmasa farzları yapacak kadar şuura sahip olmaları ve farzları yapmaları istenmelidir.

62 Genel olarak tasavvufta ruh mücerret bir insan latifesi olarak kabul edilir. Halk (yaratma) âleminde çok emir âlemine aittir. (Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri...*, s. 598.)

63 Tassavvuftaki dört mertebeden birisidir. (*Aynı eser*, ss. 486-487).

64 Fena, süfinin gözünde nesnelere silinmesi manasına gelir. Dolayısıyla kul tasarruf-u ilâhî içinde benliğini terk ederek olgunlaşır. Bu noktada gerçek tevhide ulaşır. (*Aynı eser*, ss. 267-268).

65 Bekâ, kulun kendinde olandan geçip Allah'a ait olanla sonsuzluğa ermesi manasına gelir. Bu nebilerin makamıdır. Bu makamda ki kulda, sadece Allah'ın razı olduğu şeyler bulunur. (*Aynı eser*, s. 135).

66 Rıza, kalbin, hükümün akışına rıza göstermesidir. Yani hüküm ve kazaya (kader) itirazda bulunmamasıdır. (*Aynı eser*, ss. 592-593).

67 Kalp, mizacı kuvvetler ve cismanî gerçekler ile ruhanî gerçekler ve nefsanî gerçekler arasında bir araya getiren (cem eden) hakikattir. Mutasavvıflara göre maddî kalp manevî kalple irtibatlıdır ve bu kalp insanın hakikatıdır. (*Aynı eser*, ss. 422-423).

68 Nefs; kendinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti olan bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasına anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-u Rahmanî manasına da kullanılmıştır. (bk. *Aynı eser*, ss. 545-546).

69 Tabiat, cisimlere sirayet eden bir kuvvet olup, cisim onunla olgunluğa ulaşır. (*Aynı eser*, s. 681).

70 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, s. 512.

İflâh olmaz bir grup da "Biz Mevlâ'ya ulaştık. Hak ile beraberiz. Artık kim ki-me ibadet edecektir?!" tarzında sapık hezeyanda bulunur. Bunlar mel'un ve zındıktırlar. Bunlar Cüneyd'in dediği gibi ulaşmışlar, fakat cehenneme ulaşmışlardır, fakat haberleri yoktur.⁷¹

F. İctihat Edebilmenin Şartları

Zamanımızda bazı insanlar; "Biz niçin içtihat edemiyoruz? Bizim de akıl ve il-mimiz var. Biz de insanız. Neden bir meseleyi tetkik edip de bir şey söyleyeme-yelim?" diyorlar. Bu tip insanlarda veya kitaplarında genel olarak az da olsa kö-tü bir niyet hissedilmektedir. Zira kapalı olan içtihat kapısı⁷² için ilm-i zahir yet-mez. Ne kadar âlim ve müctehit de olsak, Şer-i Şerif'in bâtun ve hakikatini bilme-den yalnız Kur'ân ve Hadis-i şeriflerle istinbat-ı ahkam yapılamaz. Zira her şer'î meselenin bir esas ve hakikatı vardır. Öncelikle bu hakikat tetkik olunmuş ve za-hirde de bu hakikate tevafuk etmişse kabul edilir, aksi hâlde kabul edilmez.⁷³

71 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, ss. 473-474, 477; yine bkz.: İbnü Haldun, Abdurrahman, *Şi-faî's-Sail*, hzl. Süleyman Uludağ, İst. 1977, s. 292.

72 Hanbelî Mezhebinde hiçbir zaman içtihat kapısının kapandığı görüşü gündeme gelmezken, Malikîlerde de gelmemiştir, sayılır. Fakat Şafîî ve Hanefî çevrelerde içtihat kapısının kapandığı görü-şü hicri yedinci asırdan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem genel itibarıyla Moğol istilâsın-dan sonrasına (m. 1258) rastlar. (Karaman, Hayretin, *İslâm Hukuk Taribi*, İst. 1989, s. 270 vd.; Hu-dari, Muhammed, *Taribi'l-Teşrii'l-İslâmi*, Beyrut 1983, s. 271 vd.). Fakat içtihat kapısının kapanıp ka-panmadığı tartışması bir tarafa bırakılarak genel bir değerlendirme yapılırsa, Moğol istilâsını takip eden devreden yaklaşık 1900'lü yıllara kadar ciddi bir durgunluk dönemi vardır. Bu durum aşağı yu-karı her mezhep için geçerlidir. Tabi olarak bunun sebepleri de vardır. Sahayla ilgili kitaplar bu nok-tada; fukahânın irtibatlılığı, selefîn kitaplarına ilgisizliği, hile ve tevil yollarına sapma gibi esbabı söylese bile (Karaman, *age.*, ss. 275-276; Hudari, *age.*, ss. 272-275; Emin, Ahmed, *Zuburî'l-İslâm*, Beyrut, trs., c. 4, ss. 212-215) bence en önemlisi İslâm'ı öğrenme, yaşama ve yaşatma ruhunun azal-ması veya kaybolmasıdır. Zira Müslümanların güçlendiği dönemlerde fıkıh da güçlenmiş, zayıfladığı dönemlerde ise fıkıh da zayıflamıştır. Bunun yanında; içtihat kapısı açıktır, fakat girmeye maniler vardır, görüşünü serdedenler de olmuştur. (bk. Nursi, Said, *İctihat Rısalesi* (27. Söz), İst., trs.).

73 İctihadın esası, şartlarına uygun yapılmasıdır. Hakikatu ise ünmet-i Muhammed (s.a.v.) için gerekli olan bir problemi çözmektir. Bu noktada daha çok nasların illet ve hikmetlerine bakılır. Ay-nı zamanda İslâm Hukukunun ana gayeleri her zaman gözönünde bulundurulur. Dolayısıyla ilâhî hükümlerin düşürülmesi gayesiyle içtihat yapılmaz. Zahîrî (objektif) ölçülerde öyle bir sonuç çıksa bile kabul edilmez. Bu sebepten hiley-i şer'iyenin (mehariç) makbul olması için tek ölçü, mezkûr ha-kikatı gözetmektir. Zira yasak olanı meşru gibi göstermek helâl olmaz. Fakat insanlara iyi niyetle (ih-lâsla) yardımcı olmak, aynı zamanda Şâri' Teâlâ'nın muradıdır. Dolayısıyla yardım vb. düşüncelerle şer'î maksatlar itibardan düşemez. Fakat konu, gerekirse zaruret gibi prensipler altında işlenir. (bk. İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Makasidü'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Tunus 1366/1978, s. 115; Atuyye, *et-Tanzirü'l-Fıkbi*, s. 166; Buti, Muhammed Said Ramazan, *Davabütü'l-Maslaha Fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Di-maşk 1386/1966, s. 233 vd.; İbnü'l-Kayyum, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr, *İlamü'l-Muvak-katın an Rabbi'l-Âlemin*, talik ve tahric: Muhammed Mutasım Billah el-Bağdadî, Beyrut 1416/1996, c. 3, ss. 103, 144, 146, 289; en-Necefî, Ebu'l-Kasım Necmüddin Cafer b. El-Hasen (676), *Şeraiu'l-İslâm fi-Mesaili'l-Helâl ve'l-Haram*, tahkik ve talik: Abdülhuseyn Muhammed Ali, Necef 1389/1969, c. 3, s. 31; Seyyid Avvad Ali, *el-Hiyel Beyne'l-Meşru ve'l-Memnu'*, 1415/1994, s. 99; İbn İbrahim, Muham-med, *el-Hiyelü'l-Fıkbiyye fi'l-Muamelati'l-Maliyye*, yrs., 1983, s. 27.)

Hâlbuki içtihat isteyenlerin bâtin ilimlerini bir tarafa bırak, zahirleri bile haraptır. Zira bunu diyenler, belki beş vakit namazı bile kılmıyorlar.

Eğer biraz Arapça ve Avrupa fûnûnu öğrenmekle Kur'ân ve hadislerden hüküm çıkarmak mümkünse, gayr-i müslimlerden öyleleri var ki onların ilmi bunlarınkinden daha fazladır. Binanaleyh onların da Kur'ân'dan şer'î meseleleri istinbata mezun olmaları gerekir. Fakat bunun yakışmayacağı açıktır.⁷⁴

Bunun yanında mezkûr iddiada bulunanların din ile alâkalarının bu mösyö müstetşriklerden farklı olduğunu zannetmiyorum. Maksatları bu gibi sebeplerle bu dini kaldırmaktır, sanıyorum. Fakat bazı gayretli Müslümanlar sebebiyle bunu söylemeye cesaret edemiyorlar. Çok geçmeden bunu da söyleyecekler ve kim bilir, neler yapacaklar? Şimdiden bile Şer-i Şerif'e "Kara Kuvvet" diyorlar ve bunlara karşı ilân-ı harbetmek gerektiğini söylüyorlar. Biz ise hâlâ bu zevatın Kur'an'dan şer'î hükümleri istinbat yolundaki nağmelerine inanıyoruz. Heyhat!...⁷⁵

G. İctihadın Hakikat Mertebesiyle İlgisi

Şeriat babında müctehidîn-i izamın içtihadı iki hikmete mebnûdir. Birisi bu ümmet-i merhumeye kolaylık olması ve dinde zorluk olmaması cihetini buyurmuşlardır. Bu cihet ruhsat cihetidir.⁷⁶ Diğeri ise; her müctehidin vâsil olduğu hakikat derecelerine nispetle ahkam-ı zahirede içtihat buyurmalarıdır! Bunu herkes farketmez. Meselâ Beyt-i Haram'da Makam-ı Hanefî tavaf mahallerinin haricinde, Makam-ı Şafî ise dahilindedir. Zahirde metaf içeresisinde bulunan daha büyük olmak icabeder. Hâlbuki İmam-ı Azam "bekâ billah"⁷⁷ İmam Şafî ise "Fenâfillah"⁷⁸

74 Müctehidin Müslüman olması ilgili eserlerde direkt olarak işlenmemiştir. Bunun gerekçesi, zaten gayr-i müslim birisinin içtihat konumunu haiz olamayacağıdır. Zira içtihat Şari Teâlâ adına bir meseleye çözümlenmektedir. Müslüman olmayan birisinin böyle bir kaygısı olamaz. Dolayısıyla bu mevkiye de hiçbir zaman yükselemez. Ancak Müslüman olduktan sonra böyle bir seviyeyi yakalayabilir ki, içtihat edebilmesi için ilave şartları da haiz olmalıdır. Müctehidin fasık olmaması ve âdil olması gibi şartlar bunlardandır. Gerçi bu ikisi ehliyet şartı sayılmasa da tekmili şartlar gurubuna kesinlikle girer. Bu sebepten ilmiyle âmîl olmak, her usûl kitabında geçen açık bir beyandır. (bk. el-Umerî, Nadiye Şerif, *el-İctihad fi'l-İslâm*, Beyrut 1406/1986, ss. 107-109).

75 İmamî Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, ss. 318-320.

76 Bkz. Şaübi, Ebu İshak, *el-Muvasafakat fi'Usulî's-Şeria*, Beyrut, c. 1, s. 229; el-Hudari, Muhammed, *Usulü'l-Fıkh*, Beyrut 1409/1988, ss. 65-72; Ebu Zehra, *Usulü'l-Fıkh*, ss. 49-53.

77 Kalmak, durmak, eski hâlinde kalma; sürmek, devam etmek ve bâki olmak manalarına gelir. Fenâ sözünün insandaki kötü sıfatlarının yok olmasına işaret etmesi gibi, bekâ sözü de insandaki güzel huyların ortaya çıkması ve bunların devam etmesine delâlet eder. Mutasavvıflar bekâ sözünden çoğunlukla, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak manasını anlamışlardır. (Altuntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarîhi*, Ankara 1986, s. 123).

78 Fenâfillah, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu makâmda kulun zat ve sıfatı Hakk'ın zat ve sıfatında fâni olur. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri...*, ss. 267-278) Aynı zamanda insanların kötü sıfatlardan kurtulup, nefsanî haz ve arzularının yok olması demektir. (Altuntaş, *age.*, s. 124)

makamında olduğu için bu böyle olmuştur.⁷⁹ Zira bekâ fenâdan sonra gelir. Diğer meseleler de buna kıyas edilir.⁸⁰

H. Azimetle Amelin Tercihi

Evliyaullaha göre şeriat iki türdür. Birisi zayıflar, âcizler ve tembeller şeriatı, diğeri ise; müttakiler (etkiya), güçlü (akviya) ve ehaslar şeriatıdır. Birincisi fetva ve ruhsat, ikincisi ise takvâ ve azimetdir.⁸¹ Azimetle amel mü'mini Allah'a lâıyk hâle getirir. Ruhsatla amel ise insanı cennet ve derecelere (derecât) nail eder. Fakat ehl-i ruhsat şirk-i hafiden (gizli şirk) kurtulamaz. Meselâ; iyilik ve kötülüğü herhangi bir şahıstan bilip de Hak'tan bilmemek şirk-i hafidir. Bunun gibi pek çok inceliklerin hepsi gizli şirke dahildir. Bu da nefsin diri olmasından ileri gelir.⁸²

Nafile ve menduplar için kitaplarımızda pek çok teşvik vardır. Fakat farzlara dair bir teşvik yoktur. Bunun hikmeti şudur ki: mü'minler zaten farzları yapmak zorundadır. Zira büyüklük ve ecrinin çokluğunda şüphe yoktur. Fakat nafileler böyle değildir. İnsanların önemsemeyerek terki söz konusudur. Bu sebepten üzerinde fazlaca durulmuştur.

Nafilelerdeki kurbiyetle kul Hak'ta fâni olur. Kudsî hadis de "kulun gören gözü, duyan kulağı olma"⁸³ şeklinde fenânın hâlleri ve mahbubiyet sırları tarif olunmuştur. Nafilelerle ulaşılan tam bir fena noktasından sonra farzların kurbiyeti ortaya çıkar⁸⁴ ki, işte o zaman kul Hak ile baki olur. Bekâ ise fenâdan daha tam, daha kâmil ve camîdir. Kullann nihâi yükseliş ve kemali ancak bekâ ile mümkündür.⁸⁵

79 Sanırım bu eski dönemlerde mezheplere göre makamların bulunduğu zamana aittir. Şu anda Beyt-i Haram'da bu şekliyle makamlar yoktur.

80 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini*, c. 1, s. 437.

81 İslâm Hukuk Usûlü'nde kabul edilen ruhsat; ilk olarak meşru kılınan ve yapılmasının sebebi arzı olmayan bir teklif olarak tarif edilirken; ruhsat, asıl hükmün yerine getirilmesine imkân olmanın ikinci derecede gelen bir hüküm olarak tarif edilir. Buna göre azimet asıl ve umumî olan hükümdür, dolayısıyla herkesi ilgilendirir. Bunu yerine getirmek imkânsız olunca, ikinci derecedeki hüküm devreye girer. (Ebu Zehra, Muhammed, *Fıkıh Usûlü*, çev. Abdülkadir Şener, Ank. 1986, s. 49; yine bk. Cürcanî, Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Beyrut 1408/1988, ss. 150, 110; Ebu Ceyb, Sa'di, *el-Kamusü'l-Fıkhi-Lügaten ve Istılaben*, Dimaşk 1408/1988, s. 146).

82 Dolayısıyla İmam Efendi, her şeyde Cenab-ı Allah'ın tasarrufunun görülmesi gerektiğini söylüyor. (İmam Efendi, *age.*, c. 1, ss. 436-437.)

83 Hz.Peygamber (s.a.v.) bu kudsî hadisinde, "Benim dostuma düşmanlık edene harp ilân ederim. Kulumu bana farzlardan başka bir şeyle daha sevinli hâle gelemem. Nafilelere devam edince ise, onu sever hâle gelirim. Bir de sevince; duyan kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden isterse veririm ve birşeyden bana sığınırsa korurum ..." (Buhari, Kitabürrikak, no: 6502, c. 7, ss. 243-244) buyurarak Cenab-ı Allah'ın böyle ifade ettiğini bildirirler.

84 Mezkûr hadise göre farzlardan sonra kurbiyet mertebesi nafilelerle tamam olur veya cilâlanır. Fakat müellifin ifadesinde sanki birinci mertbe nafilelere atılmış gibi bir anlam vardır. Doğru ve esas olan, farzların ilk mertebeyi teşkil etmesidir.

85 İmam Efendi, *age.*, c. 1, s. 475.

Nafileler Cenab-ı Hak'a hediyelerdir ve feraizi ikmal eder.⁸⁶

J. Hilâfetin Manası

Son olarak İmam Efendi'nin insanın hilâfet yönüyle ilgili görüşlerini vermek istiyorum. Bunlar da hilâfetin, Allah'ın yeryüzündeki iradesini hem fert, hem de toplum olarak temsil manalarına uygundur⁸⁷ ki ikkiye ayırır:

Birinci olarak her fert, eşya ve malda ilâhî bir halifedir. Fakat halife kılanın emrine muvafık güzel tasarruf olmazsa ilâhî yardım kesilir. Eğer aykırı hareket söz konusuysa, hilâfetten azlolunur. Bu da insanlık mertebesinden hayvanlığa düşmek demektir.

İkinci olarak ise, Cenab-ı Hak herkesi kendi vücuduna halife yapmıştır. Aza ve organlar, zahirî ve bâtinî kuvvetler; kendini halife kılanın emri üzerine kullanılıyorsa, yine ilâhî hilafet devam eder. Aksi durumda düşer.⁸⁸

Sonuç

İmam Efendinin görüşlerinden de anlaşılacağı üzere, Tasavvuf nısay-ı ilâhîyi başlangıç ve sonuç noktası olarak ele almış, dolayısıyla asgarî seviye olan feraiz, vacibât ve nehiy ahkâmıyla yetinmemiş; aksine istihbab ve kerahet konularını da bağlayıcı kabul etmiştir. Bu sebepten tasavvuf genel olarak İslâm ve Hukuku'nun emirleriyle çelişmediği sürece makbul, hatta takvâ çizgisine daha yakın olarak kabul edilebilir. İmam Efendi de bunu, ilmî derinliği içerisinde tatbik etmiş olan son devrin nadir insanlarından biridir. Yalnız asgarî gerekli olan bu şart yerine getirilemezse din adına büyük sapmaların yaşanması kaçınılmaz olarak devam eder. Çünkü insan duygu ve düşüncelerinin objektif ölçütleri, sadece net olan şer'î ahkâmı belirlenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

ACLUNİ, İsmail b. Muhammed (1162); *Keşfü'l-Hafa ve Müzili'l-Elbas Amme'stebera Mine'l-Ebadisi Ala Elsineti'n-Nas*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, 3. baskı.

86 İmam Efendi, *Gülzar-ı Samini* c. 1, ss. 528-529.

87 bk. Reşit Rıza, *el-Hilâfe*, Mısır 1342, s. 10; Erdem, Mustafa, *Hiz. Âdem*, Ank. 1993, s. 127. vd.

88 İmam Efendi, *Sobbetler*, c. 2, ss. 151-152. Burada zikredilen her iki hilâfet de ahkâm-ı sultanîye kitaplarının ele aldığı hilâfetten farklıdır. Gerçi araları tevfik edebilebilir. Ama buna rağmen işaret olunan hilâfetlerin Anayasa Hukuku ile hiçbir ilgisi yoktur. Zira hilâfet terimi Müslümanlar arasında, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatıyla ortaya çıkmış ve onun devlet ve toplumu İslâmî kurallar çevresinde yönetmesinin devamını sağlayan şer'î idare manasına kullanılmıştır. (bk. Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*, Ank. 1340, s. 21; Reşit Rıza, *el-Hilâfe*, s. 10; S. Abdullah Cemaleddin, *İslâm'da İdari Siyaset*, naşir: A. K. Kabakçı-E. Bayraktar, s. 67; İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Usulü'n-Nizami'l-İctimai*, Tunus 1964, s. 207).

ALTINTAŞ, Hayrani, *Tasavvuf Taribi*, AÜ İlahiyat Fak. Y., Ankara 1986.

AMR, Muhammed Abdülaziz, *el-Libas ve'z-Zine fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, Müessesetürrisale-Darulfurkan, Beyrut-Amman 1403/1983, 1. baskı.

ATIYYE, İzzet Ali İyd, *el-Bid'a-Tabdidüha ve Mevkifü'l-İslâmi Minha*, Daru'l Kütübi'l-Hadise, Kahire, trs.

_____, *et-Tanziru'l-Fıkbi*.

BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sabib*, Çağrı y., İst. 1981.

BUTİ, Muhammed Said Ramazan, *Davabitu'l-Maslaha fi'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, el-Mektebetü'l-Emeviyye, Dimaşk 1386/1966, 1. baskı.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Y., Ank. 1997, 1. baskı.

CÜRCANİ, Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, 3. baskı.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah-Çağatay, Neşet, *İslâm Mezhepleri Taribi*, AÜ Basımevi, Ank. 1985, 2. baskı.

DİHLEVİ, Şah Veliyyullah Ahmed b. İbrahim, *Huccetullabi'l-Baliğa*, şerh: Muhammed Şerif Sükker, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1413/1992, 2. baskı.

EBU CEYB, Sa'di, *el-Kamusü'l-Fıkbi-Lügaten ve Istilaben*, Daru'l-Fikr, Dimaşk 1408/1988, 2. baskı.

EBU HANİFE, *el-Fıkhi'l-Ekber*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri), çev. Mustafa Öz, İFAV Y., İst. 1992.

EBU ZEHRA, *Usûlü'l-Fıkbi*, Tebliğ Y., İst., trs.

_____, *Fıkbi Usûlü*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Y., Ank. 1986, 4. baskı.

EMİN, Ahmed, *Zubru'l-İslâm*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, trs., 5. baskı.

ERDEM, Mustafa, *Hz. Âdem*, TDV Y., Ank. 1993, s.127. vd.

EŞ'ARİ, Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, tahkik: Beşir Muhammed Ay-yun, Mektebetü Dari'l-Beyan, Dimaşk 1413/1993, 4. baskı.

HEY'ET, *Fetava el-Lecneti'd-Daime li'l-Bühusi ve'l-İfta*, Suudi Arabistan.

GAZALİ, Muhammed, *İhyau Ulummuddin*, çev. Ali Aslan.

HACVİ, Muhammed b. El-Hasen es-Sealibi el-Fasi, *el-Fıkru's-Sami fi-Taribi'l-Fıkbi'l-İslâmi*, Daru't-Turas, Kahire, trs.

HUDARİ, Muhammed, *Taribi't-Teşri'l-İslâmi*, Daru'l-Kelam, Beyrut 1983, 1. baskı.

İBNİ AŞUR, Muhammed Tahir, *Usulü'n-Nizami'l-İctimai*, el-Matbaatü'r-Rasmiyye, Tunus 1964.

_____, Muhammed Tahir, *Makasidü'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, el-Matbaatü'l-Fenniyye, Tunus 1366/1978.

İBNİ HALDUN, Abdurrahman, *Şifai's-Sail*, hzl. Süleyman Uludağ, İst. 1977.

İBNİ HANBEL, Ahmed, *el-Müsned*, el-Mektebül-İslâmi, Beyrut 1405/1385, 5. baskı.

İBNİ İBRAHİM, Muhammed, *el-Hiyelü'l-Fıkhiyye fi'l-Muamelati'l-Maliyye*, ed-Daru'l-Arabiyye li'l-Kitab, 1983.

İBNİ KESİR, Hafız İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsirü'l-Kurani'l-Azim*, ihtisar eden: Muhammed Ali es-Sabuni, Dersaadet baskısı, trs.

İBNÜ'L-KADI, Muhammed Şazüli, *Hukmü Lebsi'l-Bernita fi-Dari'l-Harbi ve Dari'l-İslâm*, el-Mecelletü'z-Zeytuniyye, Recep-1355/Ekim 1936.

İBNÜ'L-KAYYİM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub, *I'lamü'l-Muwakkı-in an Rabbi'l-Âlemin*, Talik ve tahric: Muhammed Mutasım Billah el-Bağdadi, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1416/1996.

İMAM EFENDİ, Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzar-ı Samini* (A. Feyzi Özçini neşretmiştir) Marifet Y., İst. 1994, 2. baskı.

_____, *Sohbetler 1-2-3*, Naşir: Cemalettin Emiroğlu, Gelişim Mtb., Ank. 1983.

KARAMAN, Hayrettin, *İslâm Hukuk Taribi*, Nesil Y., İst. 1989.

MUHASİBİ, Ebu Abdillâh el-Haris b. Esed, *er-Riaye*, çev. Abdülhakim Yüce, İzmir 1997.

NECEFİ, Ebu'l-Kasım Necmüddin Cafer b. El-Hasen (676), *Şeratu'l-İslâm fi Mesaili'l-Helal ve'l-Haram*, Tahkik ve Talik: Abdülhuseyn Muhammed Ali, Matbaatü'l-Adab, Necef 1389/1969, 1. baskı.

NURSI, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, İst. 1994.

_____, *İctibat Risalesi* (27. Söz), Yeni Asya Y., İst. tarihsiz.

REŞİD RIZA; *el-Fetava*, Daru'l-Kütübi'l-Cedid, Beyrut 1390/1970, 1. baskı.

_____, *el-Hilafe*, Matbaatü Menar, Mısır 1342.

SEYYİD Abdullâh Cemaleddin, *İslâm'da İdari Siyaset*, Naşir: A. K. Kabakçı-E. Bayraktar, Hıra Y., yrs. ve trs.

SEYYİD Avvad Ali, *el-Hiyel Beyne'l-Meşru' ve'l-Memnu'*, Havliyyetü'l-Camiati'l-İslâmiyyetü'l-Âlemiyye, Temmuz 1415/1994.

SEYYİD BEY, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*, TBMM Mtb., Ank. 1340.

ŞABAN, Takkiyyüddin, *Usulü'l-Fıkıh*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Y., Ank. 1999, 3. baskı.

ŞATIBİ, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Haymi el-Ğarnati, *el-Muvafakat Fi-Usulîş Şeria*, şerh ve tahric: Adullah Draz, Beyrut, trs.

_____, *el-Muvafakat fi-Usulîş-Şeria*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

ŞELTUT, Mahmud, *el-Fetava*, Daru'l-Kalem, yrs. ve trs.

ŞEVKANİ, *Neylül-Eutar bi-Şerbi Münteka'l-Abbar min-Ehadisi Seyyidi'l-Abyar L'ibni Teymiyye*, Matbaatü Mustafa el-Babi, son baskı, trs.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, Talik: İzzet Ubeyd ed-De'as, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst. tarihsiz.

TUNÇ, Cihat, *Sistemâtik Kelam*, Erciyes Üniv.Y., Kayseri 1994.

UMERİ, Nadiye Şerif, *el-İctihad Fi'l-İslâm*, Müessesetürrisale, Beyrut 1406/1986, 3. baskı.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Zaman Y., İst., trs.

ZEBİDİ; Ebu'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *et-Tecridü's-Sarih li-Ehadisi'l-Cami's-Sahib*, çeviri ve şerh: Ahmed Naim: DİB Y., Ank. 1987, 9. baskı.